

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Навчальна програма з позашкільної освіти
еколого-натуралістичного напрямку
„ОСНОВИ ФЕРМЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”
Основний рівень– 1 рік навчання
Вищий рівень – 1 рік навчання

ОБГОВОРЕНО
на засіданні педагогічної ради НЕНЦ
Протокол № 3 від 26 серпня 2025 р.

Полтава 2025

Розробники:

Сусахіна Людмила Володимирівна, виконувач обов'язків директора Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді;

Стегній Тетяна Миколаївна, викладач відокремленого структурного підрозділу „Фаховий коледж управління, економіки і права Полтавського державного аграрного університету”, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії;

Пугачова Ірина Ярославівна, завідувач відділу сільського господарства Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Рецензенти:

Маренич Микола Миколайович, доктор сільськогосподарських наук, професор, директор навчально-наукового інституту агротехнологій, селекції та екології Полтавського державного аграрного університету;

Пилипенко Наталія Миколаївна, директор Ліцею №14 „Здоров'я” Полтавської міської ради, вчитель біології вищої категорії, вчитель-методист

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма „Основи фермерської діяльності” передбачає вивчення основ аграрного підприємництва, біології виробництва, економіки, екології та технологій фермерської справи як одного з перспективних напрямів розвитку малого бізнесу, самозайнятості та сталого розвитку територіальних громад. Програма спрямована на формування підприємницької та екологічної компетентностей засобами залучення вихованців/вихованок до проєктної та практичної діяльності, моделювання бізнес-ситуацій, розробку і реалізацію власних агроініціатив.

Навчальна програма „ Основи фермерської діяльності” орієнтована на реалізацію в гуртках, секціях, творчих об’єднаннях еколого-натуралістичного напрямку закладів загальної середньої, позашкільної освіти. Цільова аудиторія – діти віком 13–15 років, які цікавляться фермерством, підприємництвом, екологією, а також розвитком власного потенціалу у сфері сталого виробництва.

Програма передбачає два роки навчання:

- за основним рівнем (1 рік) – 216 год. на рік, 6 год. на тиждень;
- за вищим рівнем (1 рік) – 216 год. на рік, 6 год. на тиждень.

Новизна програми полягає в інтеграції елементів сучасного фермерського підприємництва, зелених технологій, цифрових рішень та етичних бізнес-практик в освітній процес. Програма містить теми з агробіології, бізнес-планування, фінансової грамотності, маркетингу, соціальної відповідальності та охорони навколишнього середовища.

Мета програми: сформувати у вихованців/вихованок базові знання, уміння та мотивацію до ведення фермерської справи як підприємницької діяльності, що базується на екологічній відповідальності, сталому розвитку й ефективному управлінні ресурсами.

Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей:

- *пізнавальної* – розвиток економічного та екологічного світогляду, засвоєння базових знань з підприємництва, фермерської діяльності, сталого розвитку та взаємозв'язку між природними ресурсами й господарською діяльністю;

- *практичної* – здатність орієнтуватися в реальних життєвих і бізнесових ситуаціях, аналізувати інформацію, обґрунтовувати власні рішення, працювати з графіками, таблицями; здійснювати розрахунки та моделювати дії в рамках фермерського проекту;

- *творчої* – розвиток ініціативності та вміння генерувати нові ідеї; формування здатності мислити нестандартно, адаптувати знання до нових умов, створювати власні підходи до вирішення завдань, виявляти інтерес до аграрної справи як сфери самореалізації;

- *комунікативної* – уміння ефективно взаємодіяти з іншими, висловлювати власні думки, презентувати ідеї, працювати в команді, вести діалог, дискутувати та переконувати; налагоджувати зв'язки з партнерами, клієнтами, громадою;

- *соціальної* – розвиток відповідальності, лідерських якостей, уміння організовувати спільну діяльність, працювати на результат; усвідомлення власної ролі в розвитку громади, готовність до підприємницької ініціативи з урахуванням суспільних і екологічних потреб.

Досягнення завдань, визначених навчальною програмою, передбачає використання міжпредметних зв'язків з хімією, фізикою, географією, математикою, технологіями у процесі виконання проєктів, розв'язання задач міжпредметного змісту як ресурсу формування ключових і предметних компетентностей.

Форма занять: теоретичні, практичні, інтегровані (з елементами дослідження, кейс-методів, проектної діяльності), виїзні (екскурсії, польові дослідження), онлайн-заняття.

Зміст програми охоплює аграрну біологію, фермерські технології, бізнес-планування, маркетинг, фінанси, екологічну відповідальність, розвиток лідерських якостей, стартапи та презентації.

Чільне місце в освітньому процесі відведено питанням утвердження української національної та громадянської ідентичності: ознайомлення з науковими об'єктами, що мають статус національного надбання, відкриттями, що уславили українську науку; залучення вихованців/вихованок до збереження біорізноманіття засобами еколого-натуралістичної науково-дослідницької роботи.

Методи та форми навчання:

- проблемно-пошукові, ігрові, практичні, моделювання бізнес-ситуацій;
- інтерактивні технології: кейс-методи, дебати, SWOT-аналіз;
- проектна діяльність: розробка власного фермерського мініпроєкту;
- гейміфікація: фермерські квести, симуляції, змагання;
- робота з картами, таблицями, агроплатформами, фінансовими моделями;
- консультації з місцевими аграріями, підприємцями, експертами.

Форми контролю:

- тематичні тестування, опитування, захист проєктів, виставки;
- презентації, постери, підсумкові заняття, участь у конкурсах, форумах;
- оцінювання за критеріями: ідея, обґрунтованість, етапи реалізації, креативність, командна робота.

Керівник гуртка в установленому порядку може вносити зміни до розподілу навчального часу на вивчення окремих тем програми, враховуючи рівень підготовки, вік, інтереси дітей, стан матеріально-технічної бази закладу.

Основний рівень, один рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з \ п	Назва теми	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1	Вступ	3	-	3
2	Фермерство як агробізнес: з чого почати?	15	15	30
3	Рослинництво: вирощуй і заробляй	12	18	30
4	Тваринництво для початківців: як монетизувати	18	21	39
5	Екологічне фермерство як майбутнє	15	12	27
6	Бізнес-планування, фінанси, маркетинг	24	30	54
7	Охорона праці в агросфері	15	15	30
8	Підсумок	-	3	3
Разом		102	114	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Теоретична частина. Ознайомлення з планом роботи гуртка. Україна – аграрна країна. Відомі фермери України, своєї громади

2. Фермерство як агробізнес: з чого почати? (30 год.)

Теоретична частина. Фермер та фермерство. Сучасний стан і перспективи розвитку в Україні та світі. Історія фермерства в Україні. Фактори впливу та розвитку: ресурси, нові ідеї, знання, освіта та вміння керувати справою. Типи фермерських господарств та аграрних формувань: сімейна ферма, ФОП, кооператив. Організація та становлення фермерської справи (дозволи, земельна

ділянка, стартовий капітал). Рентабельність фермерства: що вирощувати і для кого? Ризики, вигоди та спеціалізація: аналіз прикладів. Фактори формування цін на агропродукцію. Планування бюджету, участь у грантових програмах.

Практична частина. Аналіз ринку: що купують місцеві споживачі. Бізнес-гра „Монополія” та/або онлайн-гра „Бізнес-ферма Стікмана”. Ігровий кейс „Фермер на старті”. Запис відеоінтерв’ю з фермером.

3. Рослинництво: вирощуй і заробляй (30 год.)

Теоретична частина. Грунт: типи, властивості, як покращити родючість. Технологічні карти у рослинництві. Органічне землеробство: що це і чому важливе? Прибуткові культури для фермера. Зелені мікси, пряні трави, мікрозелень – тренди ринку. Вирощування овочів у теплицях як бізнес. Сезонність та зберігання продукції. Фактори впливу на собівартість продукції з рослинництва.

Практична частина. Вирощування мікрозелені та вигонка цибулі на перо — пробуємо заробити. Вирощування базилику або салату — як зробити бізнес на підвіконні. Складання технологічної карти вирощування і збирання однієї із сільськогосподарських культур. Оцінка прибутковості: скільки коштують овочеві культури, вирощені власноруч. Розробка бренду „Овочевий набір підлітка”. Практика пакування і оформлення продукту для покупця. Створення міні-реклами свого овочевого бренду. Презентація мініпроектів „Мій рослинний бізнес”.

4. Тваринництво для початківців: як монетизувати (39 год.)

Теоретична частина. Тваринництво – напрям фермерської діяльності. Птахівництво. Біологічні особливості сільськогосподарської птиці, утримання та догляд. Породи сільськогосподарської птиці. Генофонд української птиці – складова української самоідентичності. Кролівництво. Біологічні особливості кролів, утримання та догляд. Бджолярство. Біологічні особливості побудови бджолої сім’ї, утримання та продукція бджільництва. Нетрадиційні напрями

тваринництва: равлики, нутрії, перепели — нові можливості для малого бізнесу. Калькуляція витрат і прибутку. Фактори впливу. Реалізація продукції: локальні ринки, онлайн тощо.

Практична частина. Ресурсозберігаючі, екологічно безпечні технології вирощування, утримання та годівлі сільськогосподарської птиці (*екскурсія до птахофабрики, фермерського господарства*). Визначення порід сільськогосподарської птиці. Інформаційно-пошуковий проєкт «Колекція українських порід і популяцій курей та індиків — національне надбання і безцінна частина світового генофонду птиці». Визначення норми годівлі сільськогосподарської птиці. Освоєння прийому ручного збору яєць. Розробка етикетки та упаковки для яєць. Сучасні технології виробництва продукції кролівництва (*екскурсія/віртуальна екскурсія до Черкаської дослідної станції біоресурсів НААН України або ферми по вирощуванню кролів*). Бізнес-кейс: „Кролівництво як бізнес”. Розрахунок собівартості кормів і утримання тварин. Організація роботи місцевої Равликової ферми або Перепелиної ферми (*екскурсія*). Презентація кейсів „Моя мініферма”.

5. Екологічне фермерство (27 год.)

Теоретична частина. Вплив сільського господарства на довкілля. Органічне землеробство. Відповідальне споживання ресурсів. Зелена енергія: як фермери використовують сонце та вітер. Що таке екобізнес? Екологічна цінність + прибуток. Зелена упаковка, переробка, мінімум відходів. Біодобрива та органічні засоби захисту. Продаж екопродуктів через соціальні мережі.

Практична частина. Створення екодобрива. Виготовлення екологічної упаковки. Порівняння витрат і прибутку традиційної й органічної продукції. Екопродукт під брендом „EcoStart”. Створення сторінки в соціальних мережах для реклами органічної продукції.

6. Бізнес-планування, фінанси, маркетинг (54 год.)

Теоретична частина. Бізнес-план у фермерстві: ідея, продукт, споживач. Доходи, витрати, прибуток. Маркетинг у фермерстві, його значення та вплив.

Цільова аудиторія фермерської продукції та просування на ринку. Реклама як важіль просування продукції, її види та вплив. Вплив соціальних мереж. Партнерство і кооперація: сильніше разом. Правила комунікації з клієнтом.

Практична частина. Створення індивідуального бізнес-плану. Розробка фермерського логотипу. Фінансова гра „Заробіток і витрати”. Розробка презентації для інвестора. Гра „Фермерські торги”: навчаємося домовлятися. Власна реклама — слоган, постер, етикетка. Участь у ярмарку закладу освіти, захист міністартапів. Рольова гра „Я інвестор — ти фермер”. Розбір прикладів успішного молодіжного агробізнесу „Бюджет фермера: розподіли прибуток і не забудь про податки!”

7. Охорона праці в агросфері (30 год.)

Теоретична частина. Основи охорони праці в агросфері. Безпека під час роботи з технікою і тваринами. Правила користування засобами індивідуального захисту. Пожежна безпека на фермі: попередження, дії при загрозі. Основи першої допомоги під час нещасних випадків. Вимоги до організації безпечного робочого місця. Ризики професійних захворювань в агросфері.

Практична частина. Створення інформаційного буклета з безпеки. Проведення вступного інструктажу. Відпрацювання навичок надання першої допомоги (симуляції). Ознайомлення із засобами індивідуального захисту, їх правильне використання. Практичні вправи з правил безпеки під час роботи з інструментами та технікою.

8. Підсумок (3 год.)

Практична частина. Презентація агро-проєкту.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці/вихованки мають знати і розуміти:

- основи фермерства, агропідприємництва та сталого розвитку;
- принципи ведення фермерського бізнесу з урахуванням спеціалізації (рослинництво, тваринництво, бджільництво);
- екологічні аспекти ведення аграрної діяльності та вимоги до сталого фермерства;
- основи бізнес-планування, маркетингу, обліку, податкового обов'язку та фінансової грамотності;
- правила охорони праці, пожежної безпеки, користування засобами індивідуального захисту і надання першої допомоги;
- сучасні підходи до брендингу, просування та продажу фермерської продукції;
- роль соціальної та екологічної відповідальності бізнесу у сучасному суспільстві.

Вихованці/вихованки мають вміти і застосовувати:

- аналізувати ринок збуту, визначати споживчі потреби та обирати відповідну бізнес-нішу;
- скласти технологічну карту виробництва та простий бізнес-план;
- створювати бренд, слоган, логотип, рекламні матеріали, презентувати свій продукт;
- проводити елементарні розрахунки доходів, витрат і собівартості продукції;
- дотримуватися вимог безпеки під час роботи на фермі, надавати першу допомогу в умовних ситуаціях;
- комунікувати з клієнтом, вести соціальні сторінки та рекламні кампанії;
- користуватися інструментами пітчінгу, презентувати проєкт перед аудиторією.

Вихованці/вихованки мають набути досвіду:

- командної та проектної роботи;
- проведення маркетингових досліджень, онлайн-опитувань і створення контенту;
- участі у публічних виступах (ярмарках, презентаціях, пітчінгах);
- критичного мислення при розв'язанні кейсів та рольових ігор;
- ведення аграрного мінібізнесу з розумінням відповідальності перед суспільством та довкіллям.

**Вищий рівень, один рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**

№ з \п	Назва теми	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1	Вступ	3	-	3
2	Вибір спеціалізації фермерського господарства	21	27	48
3	Агротехнології та інновації	15	12	27
4	Агроекономіка, податки і право	21	27	48
5	Аграрний маркетинг	12	24	36
6	Освіта та кар'єра у сфері сільського господарства	12	18	30
7	Бізнес і соціально-екологічна відповідальність	12	9	21
8	Підсумок	-	3	3
Разом		96	120	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (3 год.)

Теоретична частина. Ознайомлення з планом роботи гуртка. Інноваційні підходи і масштабування фермерського бізнесу.

2. Вибір спеціалізації фермерського господарства (48 год.)

Теоретична частина. Спеціалізація фермерського господарства: напрями спеціалізації та методика їх вибору. Сезонність у фермерстві: як планувати роботу протягом року. Логістика та зберігання продукції: основи логістики для малого фермерського господарства. Екологічна сертифікація продукції (екомаркування): мета, види, етапи. Огляд популярних ніш. Складання особистого маршруту. Юридичні аспекти реєстрації. Аналіз конкурентного середовища. Оцінка ринку збуту. Технологічна карта виробництва. Джерела фінансування.

Практична частина. Інформаційно-пошуковий проєкт «Напрями спеціалізації фермерських господарств свого регіону у галузі рослинництва». Інформаційно-пошуковий проєкт «Напрями спеціалізації фермерських господарств свого регіону у тваринництві». Кейс-гра „Вибір ніші: рослинництво чи тваринництво?“. Практикум „Мій фермерський маршрут“. Практикум „Прорахунок стартового капіталу“. Міні-ярмарок ідей: пітчінг обраної спеціалізації. Організація роботи спеціалізованої ферми (екскурсії/віртуальні екскурсії). Дослідження різних видів бізнес-моделей фермерського господарства. Обрання бізнес-моделі власного фермерського господарства.

3. Агротехнології та інновації (27 год.)

Теоретична частина. Сучасне обладнання у фермерстві. Механізація та автоматизація у тваринництві. Інновації в тепличному господарстві. Системи зрошення та крапельне поливання. Гідропоніка. Онлайн-сервіси для агрообліку.

Практична частина. Організація роботи агрофірми (віртуальна екскурсія). Дослідження та аналіз сучасних цифрових інструментів та технологій, які можуть бути корисними в аграрному підприємстві (онлайн-сервіси, мобільні додатки тощо). Презентація інновації. Створення інноваційної ідеї або моделі фермерського мінібізнесу (груповий проєкт).

4. Агроекономіка, податки і право (48 год.)

Теоретична частина. Як розвивалась система податків: ключові етапи та значення. Податкова система України. Податкові пільги для фермерів. Єдиний податок. Податки та облік у малому агробізнесі. Земельне право для фермерів. Правові аспекти ведення фермерського господарства. Види прав власності. Обов'язки підприємця. Юридичні ризики.

Практична частина. Облік доходів і витрат. Ігровий кейс „Бюджет фермера“. Рольова гра „Я юрист – ти фермер“. Облік господарства (ведення записів і документації). Ознайомлення із прикладами звітності фермерських господарств, які розміщені у відкритому доступі. Вікторина з правових знань. Генерування бізнес-ідеї та складання бізнес-плану для майбутнього власного фермерського господарства. Пошукова робота: огляд фінансових установ, які мають право відповідно до українського законодавства надавати послуги кредитування фермерським господарствам. Ознайомлення з інтернет-ресурсами Національного банку України у сфері захисту прав споживачів фінансових

послуг. Експерсія до найближчого банківського відділення. Захист прав споживачів фінансових послуг (мозковий штурм). Відповідальність за несплату податків (відвідування офіційного сайту Державної податкової служби України).

5. Аграрний маркетинг (36 год.)

Теоретична частина. Реклама та її роль у розвитку підприємства. Основи брендингу. Промоція продукту. Комунікація з клієнтами.

Практична частина. Фірмовий стиль. Створення впізнаваної візуальної айдентики свого продукту чи мініферми. Онлайн-опитування. Проведення маркетингових досліджень з використанням цифрових інструментів. Розробка плану просування для власного продукту. Презентація просування. Ярмарок продуктів. Створення етикетки та упаковки. Планування інформаційного наповнення. Контент-план. Створення відеореклами. Створення сторінки в соціальних мережах.

6. Освіта та кар'єра у сфері сільського господарства (30 год.)

Теоретична частина. Заклади освіти аграрного профілю. Онлайн-курси з підприємництва. Можливості стажування. Програми обміну та волонтерство. Приклади молодіжних агростартапів. Пошук партнерів.

Практична частина. Складання портфолію. Розробка кар'єрного плану. Пітчінг проекту „Моя ферма майбутнього”. Рольова гра „Я – майбутній фермер”. Визначення професійної готовності до фермерської діяльності. Зустріч із фермерами своєї громади, проведення інтерв'ю-дослідження “Портрет українського фермера”.

7. Бізнес і соціально-екологічна відповідальність (21 год.)

Теоретична частина. Етичні основи ведення фермерського бізнесу: особиста відповідальність підприємця перед працівниками, клієнтами, партнерами та місцевою громадою. Роль фермерства у сталому розвитку громади. Вплив агробізнесу на навколишнє середовище: відповідальне використання ресурсів, енергоефективність, управління відходами та мінімізація забруднення. Екологічна та соціальна відповідальність як основа успішного бізнесу.

Практична частина. Аналіз реальних прикладів фермерських бізнесів, які поєднують прибутковість із турботою про громаду та довкілля. Генерування ідей щодо впровадження соціально та екологічно відповідальних практик на власній фермі (мозковий штурм). Розробка плану дій для сталого розвитку фермерського господарства з урахуванням соціальних і екологічних аспектів.

8. Підсумок (3 год.)

Практична частина. Презентація стартапів. Захист мініпроектів.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці/вихованки мають знати і розуміти:

- сучасні тренди фермерського підприємництва, можливості нішевої спеціалізації та масштабування;
 - основи агроекономіки, податкової політики в агросекторі, правові норми ведення фермерського господарства;
 - принципи брендингу, маркетингової стратегії та промоції продуктів сільського господарства;
 - ключові елементи логістики, сезонного планування та зберігання агропродукції;
 - значення інновацій та технологій (гідропоніка, цифрові сервіси, автоматизація) для сучасного аграрного бізнесу;
 - суть соціальної та екологічної відповідальності аграрного підприємця, вплив бізнесу на громаду та довкілля;
 - освітні та кар'єрні маршрути у сфері сільського господарства.
- Вихованці/вихованки мають вміти і застосовувати:*
- аналізувати ринкові ніші, оцінювати попит і скласти особистий план фермерської спеціалізації;
 - проєктувати та презентувати інноваційні фермерські стартапи;
 - вести облік доходів/витрат, формувати просту фінансову документацію;
 - проводити маркетингові онлайн-опитування, створювати контент-плани та рекламні кампанії;
 - розробляти фірмовий стиль і брендову айдентику мініфермерських проєктів;
 - користуватись онлайн-інструментами для агрообліку, навчання і презентації;
 - створювати логотип, упаковку, етикетку та сторінки в соцмережах (Instagram тощо) для продукту;
 - виконувати базові юридичні дії (знати про реєстрацію, податки, права та обов'язки підприємця);
 - впроваджувати принципи відповідального ставлення до довкілля та громади у свій бізнес-підхід.
- Вихованці/вихованки мають набути досвід:*
- роботи над спільним проєктом (стартап, пітчінг);
 - публічних виступів, презентацій перед журі та аудиторією;
 - критичного мислення, аналізу кейсів, планування розвитку;
 - саморефлексії, планування власного професійного маршруту в агросфері;
 - застосування підприємницького підходу у симульованому або реальному освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бала В.І. та ін. Технологія виробництва продукції кролівництва і звірівництва. Вінниця: Нова книга, 2009.

2. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництва. – Київ: Вища школа, 2003.
3. Бондар, А.О. та ін. Гігієна тварин та ветеринарна санітарія: навч. посіб. – Миколаїв: МНАУ, 2018. – 179 с.
4. Борисевич, Б.В., Лісова, В.В., Чумаков, К.А. Патологічна анатомія тварин. Ч. 1 : Підручник. – Київ: Аграр Медіа Груп, 2020. – 418 с.
5. Бусенко В.І. та ін. Технологія виробництва продукції тваринництва. – Київ: Агроосвіта, 2013.
6. Бусенко, О.Т. Технологія виробництва продукції тваринництва: підручник. – К.: Агроосвіта, 2013. – 492 с.
7. Васильчук М.В., Бадюк Ю.В. Безпека життєдіяльності. Нормативні документи для навчальних закладів. – Київ: Основа, 2010. – 1015 с.
8. Вдовенко, Н. М. Економіка у тваринництві: навч. посіб. – К.: НУБіП України, 2019. – 256 с.
9. Вертійчук А.Г. Основи тваринництва і ветеринарної медицини. - Київ: Урожай, 2004.
10. Винокурова Л. Е., Васильчук М. В., Гаман М. В. Основи охорони праці.– Київ: Факт, 2005 р.
12. Волкова Н.І. Основи тваринництва і бджільництва: навч. посіб. – Київ: Аграрна освіта, 2008.
14. Економічна освіта школяра /Упоряд. М Голубенко. – К.: Вид. Дім „Шкіл. Світ”: Вид. Л Галіцина, 2006. – 128 с.
15. Єщенко В.О. Загальне землеробство.– Київ: Вища освіта, 2004. – 336 с.
16. Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка. – К.: Вища школа, 2005. – 328 с.
17. Засуха, Ю.В., Нагаєвич, В.М. Технологія виробництва продукції свинарства. – Вінниця: Нова книга, 2009.
18. Зінченко О.І., Салатенко В.Н. Рослинництво –Київ: Аграрна освіта, 2001.
19. Ібатулін І. І. (ред.) Практикум з годівлі сільськогосподарських тварин. – К., 2014. – 422 с.
20. Іваненко Ф.В. Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва: Навч.-метод. посіб. – К.: КНЕУ, 2014. – 125 с.
21. Канченко Т.В., Панченко М.П. Основи економіки. – К.: Вища освіта, 2003. – 320 с.
22. Книга для вчителя економіки: Довідково-методичне видання /Упоряд. Н.В. Бескова, В.М. Проценко. - Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. –256 с.
23. Книга юного підприємця. 9 детальних планів своєї справи для підлітків / С. Біденко, І. Золотаревич [текст] — Х.: ВД „Основа”, 2017. —144 с.
24. Колісник О.І. та ін. М'ясна продуктивність великої рогатої худоби: монографія. – К.: „ЦП Компрінт”, 2018. – 429 с.

25. Кононенко, Р.В. Інтенсивні технології в аквакультурі: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 410 с.
26. Костенко, В.І. Технологія виробництва молока і яловичини : підручник. – К.: Видав. Ліра-К, 2018. – 672 с.
27. Кравецька М.С., Царенко О.М. Землеробство. –Київ: Либідь, 2002.
28. Мартишин Л.І. Розведення сільськогосподарських тварин.: Навч. посіб., 2021. – 190 с.
29. Патрєва, Л. С. Технологія вироб. продук. птахівництва: курс лекцій. – Миколаїв: МНАУ, 2018. – 248 с.
30. Повод М. Технологія виробництва і переробки продукції свинарства: навч. пос. – К.: Наук.-метод.центр ВФПО, 2021. – 360 с.
31. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. - Київ, „А.С.К. ”, 2006, 192 с.
32. Прикладна економіка. Збірка завдань та вправ для учнів.- К.:АртЕк. 2001.-160 с.
33. Прикладна економіка. Керівництво з планування навчального процесу для вчителя.- К.: АртЕк. 2001.- 96 с.
35. Разанов С.Ф., Безпалый І.Ф., Бала В.І., Донченко Т.А. Технологія виробництва продукції бджільництва. – Київ: Аграрна освіта, 2010. – 277 с.
36. Савченко, О.А. Сучасні технології молочних продуктів: Підручник. – К.; ЦП „Компринт”, 2018. – 218 с.
37. Титаренко О.О. Основи тваринництва. – Полтава: ПП „Астрия”, 2020. – 230 с.
38. Угнівенко А.М. та ін. Виробництво екологічно безпечної продукції скотарства : підручник. – К.: ЦП „КОМПРИНТ”, 2022. – 450 с.
39. Угнівенко А.М., Колісник О.І., Кос Н.В. М'ясне скотарство України : підручник. – К.: ЦП „Компринт”, 2020. – 535 с.
40. Шлемко Д.В., Сімків Л.Є., Яцюк О.С., Кісь С.Я., Мацьків Р.Т., Проданова І.І.,Гудзак Т.Б., Данилейчук Р.Б. Основи економіки: навч. посібник. – Івано-Франківськ, 2006. – 252 с.